

УДК 141. 32. 002 (4) «04/19»

Е. А. Подвысоцкая
соискатель кафедры культурологии
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ГЕНЕЗИС ПОНЯТИЯ «САМОРЕАЛИЗАЦИЯ ЛИЧНОСТИ» В ЕВРОПЕЙСКОЙ ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ

Выделяют две основные философские установки в историко-культурном контексте по отношению к проблеме самореализации: эссенциалистскую (реализация сущностной природы) и экзистенциальную (которую можно понимать как самосоздание смысла собственного бытия). Первый подход был сформулирован еще в античности, но в период раннего средневековья стал самым применяемым в мышлении о человеке. В данном подходе самореализация понимается как «реализация человеческой сущностной природы, объективно предшествующей личностному бытию и ... противостоящей реальному индивиду в качестве идеала». Данная установка противоположна экзистенциальному подходу, исходя из которого, человек «изначально лишен какой-либо природы, определяющей его личностное бытие и ... является таким, каким он делает себя сам...» [6].

Такая установка, распространившаяся в среде западной культуры XX в., практически отсутствовала в ней вплоть до эпохи Просвещения. Этика средневекового человека провозглашала аскетизм и альтруизм, стремление к спасению души и служению Богу. В теоцентристской модели понятие самореализации присутствовало лишь в одном контексте – в отношении личности к Творцу (Северин Боэций, Григорий Палама, Фома Аквинский и др.).

Аврелий Августин единственной полноценной целью и смыслом жизни человеческой считал познание Бога и стремление к нему. Бог Августина – это в некотором смысле представленные человеком границы собственной самореализации. Свободное решение воли – лишь способность стремиться к чему-либо, но реализовать свои стремления в лучшую сторону человек способен только с помощью благодати. С другой стороны, человек наделен умом, волей и памятью. Утверждение Августина о воле, участвующей во всех актах познания, было новым в теории познания.

В христианском мировоззрении личность попадает в противоречивую ситуацию. Свобода воли в средневековом обществе была усложнена, поскольку находилась под контролем христианской доктрины и церкви. Однако удовлетворение личностной потребности в самореализации проявляется в философии средневековья непрямым способом: Бог наделяется способностями, которых не доставало людям, и предстает идеальным образцом личностной самореализации.

В период Реформации в кальвинизме возникает идея о божественном предопределении человека, о том, что человек должен вести себя так, будто бы он уже богоизбран. Профессиональная деятельность стала отождествляться не только с материальным благополучием, но и со служением Богу. Впервые идея самореализации личности оказывается непосредственно связанной с ежедневным трудом, ремеслом, профессией. Протестантская этика явилась одним из основных истоков формирования западноевропейской модели самореализации личности [4]. Реформация – одно из направлений мышления эпохи Возрождения, которое, будучи религиозным по сути, существовало наряду с гуманизмом, неоплатонизмом, социально-политической философией и натурфилософией.

В эпоху Возрождения человек начал непосредственно усматривать смысл жизни «в самосовершенствовании и самореализации личности, культивировании и воплощении творческого начала в человеке» [4]. «Божественность», в отличие от средневекового толкования, означает

высшую степень совершенства личности в ее великих деяниях, то есть полную реализацию сущностных сил [1].

Высшим результатом развития философской мысли Возрождения в контексте проблемы самореализации личности можно считать натурфилософию Джордано Бруно как наиболее последовательную пантеистическую систему, в которой воплощены ренессансный гуманизм, стихийная диалектика и возвеличивание природы. Гуманизм Дж. Бруно вытекает из признания имманентной связи человека с вечной и бесконечной природой, и отсюда личность воспринимается как частица всеобщего движения [1].

Если для философии итальянского Возрождения принципиально было утверждение творчества как основы человеческого существа, то немецкое Возрождение характеризуется представлением о преимуществе веры над разумом в процессе познания. Так, представитель немецкого Ренессанса Эразм Роттердамский признавал, что земное существование зависит от свободного выбора человека, но результат вечного спасения определяет Бог. Он подчеркивал, что стремление человека выйти за собственные границы выделяет его из природного бытия и наполняет жизнь практическим содержанием.

Антропоцентризм, пантеизм и гуманизм философии эпохи Возрождения выражают изменение акцентов мировоззрения с религиозных ценностей на проблему становления и свободной самореализации личности.

В Новое время тема самореализации становится еще более актуальной. Она наполняется как психологическими смыслами (становится более индивидуалистичной), так и социально-экономическими. Сущность умонастроения эпохи выразил Ф. Бэкон, подчеркивающий, что «человеку недостаточно познать себя, нужно найти способ, с помощью которого он может разумно и умно показать, проявить себя и сформировать» [4]. Начиная с Декарта, постепенно распространяется дуалистический принцип интерпретации самореализации личности. Особое значение обретает такой аспект самосознания как отношение человека к самому себе. Таким образом, понятие самореализации практически идентифицируется с понятием «Я», тождественность личности видится в ее сознании, в формуле «Я есть мышление».

В Европе XVIII в. распространяется дух Просвещения. Странники данного мировоззрения верили, что с помощью разума можно преодолеть любые препятствия и разрешить любые проблемы. Так, Д. Дидро, Вольтер, Ш. Монтескье, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локк и др. были уверены в исключительном значении самореализации человека. Мыслители пытаются объяснить различия в достижении самореализации у конкретных личностей разными социальными и культурными условиями, которые необходимо совершенствовать.

Субъективистская парадигма сложилась на рубеже XVIII–XIX вв. На ее основании строятся идеи Нового времени относительно деятельности сущности человека (И. Кант, И. Фихте, Ф. Шеллинг, Г. Гегель) и формируются особенности постановки проблемы самореализации.

В Новое время во главу угла ставится рациональность и разум. В подходе к человеку начинают преобладать идеи рациональности и инструментального мышления, получившие наибольшее развитие в работах Руссо и Гердера. И. Кант и Г. Гегель рассматривали отдельные аспекты

самореалізації людини в рамках загальної теорії самопізнання. Класическіє кантовські питання очерковують основну предметну область філософського дослідження проблеми самореалізації людини. Іменно І. Канту належить одна з ключових ідей, особливо актуальна для сучасної культурної моделі самореалізації людини в умовах постмодерну: «Розвивай свої душевні і тілесні сили так, щоб вони були придатні для всяких цілей, які можуть з'явитися, не знаючи при цьому, які з них стануть твоїми» [4].

Згідно І. Канту, людина по принципу і образу мислей є суб'єкт, вразливий до добра тільки в постійній діяльності і созиданні. Кінцевою метою моральної діяльності людини є досягнення вищого блага. Способом існування морального потенціала людини є його постійна реалізація [7].

Визначений внесок у становлення сучасних представлень про самореалізацію зробив Г. Гегель. Наявність розуму і його вищого проявлення (самосвідомості) він вважав суттєвими відмінними рисами людини. Можливо сказати, що реалізує себе людина тому, що є істотою розумною, бо в цьому проявляється сама природа раціонального. Г. Гегель ідентифікував самореалізацію як суцільно особисту внутрішню мету, до реалізації якої прагне кожна людина. Правда, філософ розумів самореалізацію достатньо абстрактно, то є як реалізацію духа, ідеї людини.

В Європі во другій половині ХІХ в. починається криза філософського мислення. Найбільш яскраві фігури цього періоду – А. Шопенгауер і Ф. Ніцше.

В картині світу А. Шопенгауера світом і людиною рухає не розум (Логос), а воля. Самореалізація людини в даному контексті може бути тільки протистоянням одній індивідуальній волі світовій волі. Ірраціоналістическа філософія А. Шопенгауера створює визначений образ мислей і формує власне представлення про самореалізацію людини. Існування конкретної людини рухає бессвідомельна воля до життя, яка не піддається раціональному розумінню і поясненню. Філософ розглядає морально-етическіє питання буття людини, виходячи з двох принципів – волі до життя і інстинкту життя, бачачи досягнення благої життя в «безжальності і повного відсутності бажань».

Так, філософський криза указав на нову, раніше невідому на просторі європейської культури цінність самореалізації людини. Тут можна усвідомити вплив творчески прийнятої філософії давньої Індії і античного стоїцизму.

Другою яскравою фігурою в філософії кінця ХІХ в. був Фрідріх Ніцше. Він підверг критиці майже всі культурні цінності європейського світу свого часу, поставив під сумнів ідеї людини, Бога, західноєвропейських цінностей і, відповідно, все, що могло бути пов'язано з концепцією самореалізації. Ідеї Ф. Ніцше привели до того, що представителі філософії модерну і постмодерну зіткнулися з доповнительними труднощами в розумінні терміна «самореалізація». Основне увагу приділяли гносеологіческим аспектам питання, в той час як її онтологіческий аспект залишився виключно прерогативою психології.

Всі процеси, як фізическіє, так і духовні, в трактуванні Ф. Ніцше є частиною світового процесу і одним з проявлень свободи – волі до влади. Освоєння світу природи здійснюється в раціональній формі пізнання (научні гіпотези) і інших формах пізнання природи і людини (філософія, релігія, література, існування і інші види духовності).

Таким чином, в історическому контексті європейської культури домінуючим виявляється аспект свободи,

артикульований в посткласическій філософській традиції як свобода волі. Свобода волі є розвитком поняття «свобода» в контексті філософії влади, визначаючою останню іменно як можливість зовнішнього цілеполагання діяльності іншого суб'єкта [5].

Рускіє філософи в той же період часу бачили сенс буття людини в служінні іншому. В частині, філософія В. Солов'єва передбачає не тільки самосовершенствование людини, но і переображення людини зовнішнього світу. Другою російським релігійним філософом – С. Франк – в своїх працях послідовно доводить, що пошук сенсу життя є не що інше як пошук Бога і істинне служіння йому.

В українській філософії процес самореалізації передбачає реалізацію людини своїх здібностей, що одночасно є метою і ціллю, до якої рухається людина, і процесом даного рухання. «Стремління до самореалізації – це вищий рівень мотивації людини, натуральний, закономірний і необхідний процес життя» [7].

Зачинателями гуманістическої культури в Україні і найбільш видатними гуманістами ХV–ХVІ вв. були Ю. Дрогобыч, П. Русин, С. Ореховський-Роксолан, К. Транквіліон-Старовецький і др.

Дальніше розвиток в історії філософської мислі України учення про самопізнання отримало в творчестві Григорія Сковороди – самобитного мислителя, метафізика, мораліста, письменника. Центральне місце в його розмисленнях займає людина. Згідно Г. Сковороді, сенс людського існування – в подвигу самосвідомості. Для досягнення щасття людині необхідно пізнати себе і знайти відповідний своїй природі спосіб життя.

Теорія самопізнання Г. Сковороди була не тільки пантеїстическою філософською конструкцією, но також формою теологіческого учення. Філософ вважав, що знання законів природи, звільнення від помилок і злої волі в результаті «самопізнання» і «самосовершенствования» підвищує людину, робить її «богоподібною».

Як вважають Н. Цыбра і А. Кавалеров, мистическа і практическа мораль Г. Сковороди тісно пов'язані з його метафізическою теологією. Воля і розум в їх божественній глибині є однією річчю, но в житті вони розірвані і тому устремлені до первональному єдності. Воля могутня, но сліпа; розум ясний, но слаб; мета життя в тому, щоб повернутися в Отчий дім, де з допомогою розуму можна постичи, а з допомогою волі наблизитися до пізнання істини. Головним поняттям його моралі є відповідність і відповідальність. Щасття існує в відповідності власній природі, в творчестві, в роботі над самовизначенням в житті, в тонкому сприйнятті свого духа, в можливості пережити своє власне «Я» [3].

Г. Сковорода, з однієї сторони, опирається на давню філософську традицію (античність, натурфілософія Н. Кузанського, Дж. Бруно, С. Полоцького); з другої сторони, як справедливо відзначає Н. Цыбра, багато тезисів майбутніх західноєвропейських філософів задолго до них були сформульовані Г. Сковородою [3].

Філософська традиція Григорія Сковороди продовжується в творчестві Памфила Юркевича, в чьому творчестві центральною проблемою і квінт'есенцією також є проблема людини, хоча він більше уваги приділяє «серцю» як загальному стану душі, чим практическою активності людини. Відносно самореалізації П. Юркевич указував на її егістический характер: ми виключаємо з нашої діяльності інших людей і їх щасття і дивимся на них як на спосіб досягнення власних цілей [2].

П. Юркевич, створивши цілісну філософсько-антропологіческу концепцію, пропонував достатньо оригінальний для його епохи погляд на людину як на вільну,

индивидуальное, конкретное и ответственное существо. Сердце в его философии – хранитель и носитель сил человека, центр душевной, духовной, моральной жизни.

Закон для душевной деятельности, – писал Юркевич, – не создается силой разума, а принадлежит человеку как готовый, неизменный, Богом установленный порядок морально-духовной жизни человека и человечества. Сохранится данный закон в сердце как в глубочайшей сокровищнице человеческого Духа.

Философ стремился опровергнуть попытки рационалистов свести всю суть души и весь духовный мир к мышлению, поскольку тогда, с его точки зрения, остается нерешенной проблема человеческой индивидуальности, а остается абстрактное коллективное «мы». Мир открывается, в первую очередь, для глубокого сердца, а потом для понимающего мышления. Сердце может выражать, находить и своеобразно понимать такие душевные состояния, которые недоступны абстрактному знанию. Понятие и абстрактное знание разума становится нашим душевным состоянием, а не остается абстрактным образом внешних предметов, открывается или дает себя ощутить и замечать не в голове, а в сердце. Духовная жизнь возникает прежде разума, который является вершиной, а не корнем духовной жизни человека.

Темы работ П. Юркевича во многом определили проблематику последующего развития философского идеализма в России и Украине.

Как полагает большинство исследователей, философия в качестве систематического знания возникла в Украине с развитием института высшего образования в XVI–XVII вв. под влиянием западных философских идей. Однако философское мышление и поиск ответов на основные, жизненные вопросы были присущи украинскому народу издавна, они связаны с его мировоззрением и религией еще с дохристианских времен. Конечно, философская мысль того времени не была однозначной. В ней можно увидеть проявление не только идей неокантианства и неогегельянства, но и идей позитивистского и философско-религиозного толка. Критичность и оригинальность в постановке и решении основных философских проблем свойственны украинской философии того времени. И большинство философов при осмыслении социально-философских проблем и, прежде всего, проблемы человека основной акцент делали на необходимости исследования роли и значимости духовных ценностей, духовности в целом, изучения деятельности человека и смысловой проблематики, в которую естественным образом включается проблема самореализации личности. По мнению Г. Нестеренко, украинская классическая философия как философия душевно-сердечного самоуглубления и российская классическая философия как философия духовно-морального изменения человека и мира дополняют и обогащают друг друга и могут поддерживать равноправный плодотворный диалог [1].

Литература

1. Нестеренко Г.О. Особистість у нелінійному суспільстві : [монографія] / Г.О. Нестеренко. – Запоріжжя : Проміс, 2004. – 140 с.
2. Ушкалов Л.В. Григорій Сковорода : семінарій / Л.В. Ушкалов. – Х. : Майдан, 2004. – 776 с.

3. Цибра М.Ф. Філософія : [курс лекцій] / М.Ф. Цибра, А.І. Кавалеров. – Одеса : МП «А-текст», 1997. – 232 с.

4. Ворожко Ю.Н. Социокультурные основания самореализации личности: философско-антропологический аспект : дисс. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.13 «Филос. антропология, философия культуры» / Ю.Н. Ворожко ; Северо-кавказский науч. ц-р высш. шк. Южного федер. ун-та. – Ростов-на-Дону, 2014.

5. Гречкосей Р.Н. Понятие свободы в философии Э. Фромма и Ф. Ницше как проявление человеческой сущности / Р.Н. Гречкосей // Молодой ученый. – 2013. – № 10. – С. 634–640.

6. Цырева Л.А. Самореализация личности как предмет философского исследования : автореф. дисс. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.05 / Л.А. Цырева. – М., 1992. – 26 с.

7. Челомбицкая М.П. Противоречивая сущность самоактуализации / М.П. Челомбицкая, Н.Г. Лавинский // Молодой ученый. – 2012. – № 11. – С. 248–252.

Аннотация

Подвысоцкая Е. А. Генезис понятия «самореализация личности» в европейской философской мысли. – Статья.

В статье проведен историко-философский анализ генезиса понятия «самореализация личности». Показано, что, начиная со Средневековья, данная проблема органично входит в русло западноевропейской культурной традиции, в частности украинской, со всем ее своеобразием и особенностями.

Ключевые слова: самореализация, личность, теоцентризм, антропоцентризм, пантеизм, гуманистическая традиция, украинская философия, самопознание, самосовершенствование.

Анотація

Підвисоцька Є. О. Генезис понятия «самореализация личности» в европейской философской мысли. – Статья.

У статті проведено історико-філософський аналіз генезису поняття «самореалізація особистості». Показано, що, починаючи з Середньовіччя, дана проблема органічно входить в русло західноєвропейської культурної традиції, зокрема української, з усіма її своєрідністю і особливостями.

Ключові слова: самореалізація, особистість, теоцентризм, антропоцентризм, пантеїзм, гуманістична традиція, українська філософія, самопізнання, самовдосконалення.

Summary

Podvysotskaya E. A. Genesis of concept “self-realization of personality” is in the European philosophical idea. – Article.

The historical and philosophical analysis of genesis of concept “self-realization of personality is conducted”. It is retined that since dark Ages, this problem of problem is organically included in the river-bed of West-European cultural tradition, in particular Ukrainian, with all its originality and features.

Keywords: self-realization, individual, anthropocentrism, pantheism, humanism tradition, Ukrainian philosophy, self-knowledge, self-perfection.